

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО В РОМАНІ БОРИСА ЛЕВІНА «ВИДНО ШЛЯХИ ПОЛТАВСЬКІЙ»

INTERTEXTUALITY AS IMAGE CONSTRUCTING ELEMENT ON THE EXAMPLE OF IVAN KOTLIAREVSKYI IMAGE IN THE NOVEL “THE WAYS TO POLTAVA ARE SEEN” BY BORYS LEVIN

Скорина Л.В.,

orcid.org/0000-0002-7023-9063

доктор філологічних наук, доцент,

*професор кафедри української літератури та компаративістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*

Стаття присвячена дослідженню інтертекстем із творів Івана Котляревського в романі Бориса Левіна «Видно шляхи полтавській». Актуальність студії зумовлена потребою урізноманітнення методологічних підходів, зокрема ширшого залучення теорії інтертекстуальності до вивчення белетризованих біографій відомих особистостей. Мета статті – проаналізувати особливості добору інтертекстем із творів І. Котляревського й включення їх в інтертекстуальне поле роману Б. Левіна «Видно шляхи полтавській», визначити їхні різновиди й роль у конструюванні образу класика української літератури.

Суб'єктивізм Б. Левіна у царині інтертекстуальності виявляється: 1) у виборі прототекстів; 2) у доборі конкретних інтертекстем, які мають бути інтегровані в інтертекстуальне поле метатексту. В аналізованому романі зафіксовані покликання на три твори І. Котляревського – бурлескно-трагедійну поему «Енеїда», драму «Наталка Полтавка» й водевіль «Москаль-чарівник». «Пісню на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну» романіст проігнорував, адже згадка про цей прототекст зруйнувала б сконструйований автором «класово забарвлений» образ головного героя.

Ключову роль в інтертекстуальному полі роману відіграє «Енеїда». Це зумовлене її роллю в історії української літератури, а також тим, що над цим твором І. Котляревський працював близько тридцяти років, тож у Б. Левіна були формальні підстави згадувати його у всіх розділах роману, натомість «Наталка Полтавка» й «Москаль-чарівник» фігурують здебільшого у четвертій книзі – «Театр». Алюзії (згадки про твори І. Котляревського, їх персонажів і сюжетні деталі) застосовуються для окреслення важливих віх історії їх написання й видання, особливостей читацької рецепції. Цитати з «Енеїди» й «Наталки Полтавки» (бурлескні сцени бенкетування троянців і спорядження їх на війну з рутульцями, чотириразовий повтор пісні Виборного) презентують творчість І. Котляревського як «малоросійську» сміховинку. Епізодично Б. Левін застосовує перифрази, інтертекстуальний заголовок, автоінтертекстуальність (включення в текст роману раніше написаного оповідання «Вечори «вченої республіки»»), гіперінтертекстуальність. Завдяки інтертекстемам з листів І. Котляревського до князя Я. Лобанова-Ростовського в романі лунає «живий голос» класика, увиразнюються обставини формування п'ятого козачого полку в м. Горошин. Застосовані Б. Левіном інтертекстеми спрямовані на формування ідеологічно забарвленого образу І. Котляревського, потракування його творчості як бурлескної «сміховинки».

Ключові слова: біографічний роман, інтертекстуальність, І. Котляревський, Б. Левін, алюзія, цитата, інтертекстуальний заголовок, автоінтертекстуальність, парафраз.

The article is devoted to the study of intertextemes from the works of Ivan Kotliarevskiy in the novel «The ways to Poltava are seen» written by Borys Levin. The relevance of the research is due to the need of methodological approaches diversification, in particular, broader involvement of the theory of intertextuality in the study of fictionalized biographies of famous personalities. The purpose of the article is to analyze the features of intertexteme selection from the works of Ivan Kotliarevskiy and their inclusion in the intertextual field of Borys Levin's novel «The ways to Poltava are seen», and also to determine the intertexteme variety and their role in the image constructing of the classic of Ukrainian literature.

Levin's subjectivism in the field of intertextuality is manifested in the following criteria: 1) the choice of prototexts; 2) the selection of specific intertextemes that should be integrated into the intertextual field of the metatext. The analyzed novel contains references to three works by Ivan Kotliarevskiy: the burlesque-travesty poem «Eneida», the drama «Natalka Poltavka» and the vaudeville «The Muscovite-Magician». The author ignored «Song for the New Year 1805 to our lord and father Prince Oleksii Borysovych Kurakin», because mentioning this prototext would totally destroy the author's «class-colored» image of the main character.

The key role in the intertextual field of the novel is played by «Eneida». Due to its role in the history of Ukrainian literature, and considering that Kotliarevskiy worked for about thirty years on this novel. So, Levin had formal reasons to mention it in all chapters of his novel, while «Natalka Poltavka» and «The Muscovite-Magician» appear mostly in the fourth book «Theatre». Allusions (mentioning Kotliarevskiy's works, their characters, and plot details) are used to outline important milestones in the history of their writing and publication, and the specifics of reader reception. Quotes from «Eneida» and «Natalka Poltavka» (burlesque scenes of Trojan's feasting and their preparation for the war with the Rutulians, four-time repetition of the song of Vybornyi) present the writer's work as a «Malorussian» ridiculousness. Levin occasionally uses periphrases, an intertextual title, auto-intertextuality (using previously written story «Evenings of the «Scholarly Republic»

in the text of the novel), hyper-intertextuality. Thanks to intertextemes from the letters of Ivan Kotliarevskyi to Prince Yakiv Lobanov-Rostovskyi, the «live voice» of the classic sounds in the novel, the circumstances of the formation of the fifth Cossack regiment in the city Horoshyn are expressed. The intertextual elements used by Borys Levin are aimed at forming an ideologically colored image of Ivan Kotliarevskyi, treating his work as a burlesque «ridiculousness».

Key words: biographical novel, intertextuality, Ivan Kotliarevskyi, Borys Levin, allusion, quotation, intertextual title, auto-intertextuality, paraphrase.

Постановка проблеми. За слухним спостереженням Є. Нахліка, І. Котляревський «належить до тих письменників, без яких неможливо уявити нову українську літературу. Його поема «Енеїда» завершувала староукраїнську писемну традицію й започаткувала нову, а від п'єс «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» бере початок нова українська драматургія. З'явившись на рубежі літературних та історичних епох, твори Котляревського їх специфічно поєднували й водночас роз'єднували. З цими творами пов'язані не лише національно-естетичні коди, даліше мистецьке входження українського письменства в європейський культурний простір, а й формування національної свідомості українців і модерної української нації» [7, с. 9]. Здавалося б, реноме засновника («батька») нової української літератури мало гарантувати йому пильну увагу літературознавців, а невелика кількість творів – вичерпу їх рецепцію. Однак, постать і творчість І. Котляревського зумовила появу низки контрверсійних суджень, що дозволило Ю. Коваліву констатувати: «Прикро, але нечисленні студії, присвячені творчості автора «Енеїди», нагадують портретну галерею, де експоновано одне й те ж зображення, тільки кожне з них надивовижу різниться від іншого, тому про відповідність оригіналу говорити не випадає. Складається таке враження, ніби, потрапивши в галерею Котляревських, не можеш знайти справжнього» [3, с. 83]. Це стосується і літературознавчої рецепції, і відображення постаті класика в художній біографістиці. Порівняно з Т. Шевченком, І. Франком, Лесею Українкою, І. Котляревському пощастило значно менше. Йому присвячували здебільшого поетичні твори й оповідання. Т. Корнійчук у цьому контексті згадує «На вічну пам'ять Котляревському», «Близнюків» Т. Шевченка, «Іванів гай» М. Рильського, поезію «І. Котляревський» В. Сосюри, «Іванів гай» П. Усенка, «Вітання» М. Нагнибіди, «Слово на вінок І. Котляревському» В. Коломійця, «Славу «Енеїди»» Я. Шутька, «Над Дунаєм, над річкою» В. Стрепета, «Грозвий ранок» І. Пільгука [4, с. 278]. До цього переліку можна додати твори, розміщені в ювілейній збірці «Вінок І. Котляревському»: поезії М. Бондаренко, Ф. Гаріна, А. Пашка, Г. Величко, Н. Хоменко,

М. Пойдеменка, О. Білана, Я. Шутька; оповідання П. Бабанського, Г. Реви, Б. Левіна [1]. У поетичних творах містяться здебільшого рефлексії, пов'язані з черговою річницею з дня народження / смерті класика або відвіданням меморіальних місцин у Полтаві. Натомість автори оповідань обирають один з епізодів біографії й намагаються белетризувати його відповідно до власної точки бачення, творчих чи ідеологічних завдань.

Єдиним справді монументальним художньо-біографічним твором, присвяченим І. Котляревському, й нині залишається роман Б. Левіна «Видно шляхи полтавській». Його творча історія певною мірою нагадує працю І. Котляревського над «Енеїдою». Задум твору виник 1969 р., перші три частини публікувалися в 1972–1987 рр. з назвою «Веселий мудрець». Повна редакція надрукована у видавництві «Дніпро» у 1990 р. Майже 20 років присвятив письменник створенню життєпису І. Котляревського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про цей твір Б. Левіна свого часу писали радянські літературознавці Є. Шабліовський, П. Волинський, Є. Кирилюк та ін. (з огляду на застарілі методологічні підходи й ідеологічну кон'юнктуру ці праці наразі залишу без розгляду), а також краєзнавці, зокрема П. Ротач і Є. Стороха. Сучасні дослідники зазвичай оминають роман увагою. Це можна пояснити, з одного боку, загальним зниженням інтересу до української «радянської» літератури як низьковартісної, ідеологічно заангажованої; з іншого – іміджем Б. Левіна як «українського та російського письменника», кон'юнктуриста, який виконував сумнозвісне «соціальне замовлення». Винятком є стаття Т. Корнійчук [4], у якій сконцентрована увага на особливостях рецепції життєпису І. Котляревського у романі Б. Левіна «Веселий мудрець». Це один із традиційних напрямків вивчення художньої біографістики. Актуальність цієї статті зумовлена потребою урізноманітнення дослідницьких підходів, ширшого залучення теорії інтертекстуальності до вивчення белетризованих біографій відомих особистостей.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати особливості включення інтертекстуальності із творів І. Котляревського в інтертекстуальне поле роману Б. Левіна «Видно шляхи полтавській»,

визначити їхні різновиди й роль у конструюванні «міфологізованого» образу класика української літератури.

Виклад основного матеріалу. На думку В. Марінеско, «особистісний чинник виявляється вкрай важливим для всіх модифікацій літературної біографії, адже письменник подає суб'єктивну візію певних подій життя історичної особи. Сприймаючи протагоніста крізь призму наявних документів і фактів, письменник переосмислює їх на основі власного життєвого досвіду, піддає інтерпретації» [6, с. 61]. Не меншою мірою авторська суб'єктивність виявляється і в конструюванні інтертекстуального поля біографічного роману, адже, як слушно підкреслює І. Савенко, «кожна цитата, кожний документ або лист, перш ніж потрапити до тексту твору, проходить докладну перевірку автором» [9, с. 197–198]. Зокрема, авторський суб'єктивізм у доборі інтертекстом для біографічного роману виявляється на двох рівнях: 1) вибір прототекстів; 2) добір конкретних інтертекстом, які мають бути інтегровані в інтертекстуальне поле твору для моделювання цілісної концепції особистості відповідного до авторського надзавдання. Простежимо, як ці два рівні презентовані в аналізованому творі.

Літературний доробок І. Котляревського складається з чотирьох оригінальних творів і перекладу «Оди Сафо», однак у романі Б. Левіна згадані лише «Енеїда», «Наталка Полтавка» й «Москаль-чарівник». «Пісня на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну» випала з поля зору прозаїка. Випадковість? Гіпотеза про те, що причиною цього була неухважність романіста чи «стереотипне уявлення про нього як текст менш художньо вартісний, не канонічний взірєць («архівір») нового українського письменства, а етикетний вірш, на який первісно не покладалася висока естетична місія» [10], видається непереконливою. Б. Левін наполегливо акцентував увагу читачів на незалежній позиції героя у спілкуванні з представниками чиновництва й аристократії. Вже на початку роману він змодельовав ситуацію, коли столоначальник Новожилов відмовився розглянути скаргу селянина Вернигори на пана Полуварича, котрий свавільно записав усю його родину до ревізького реєстру як кріпаків. На знак протесту проти несправедливості І. Котляревський написав заяву на звільнення, відкинувши усі можливості зробити чиновницьку кар'єру. Незалежність і загострене почуття власної гідності І. Котляревського автор продемонстрував і в інших ситуаціях, зокрема, коли йому

доводилося клопотатися про потреби пансіону для дітей збіднілих дворян і новозбудованого театру. Згадка про цю жартівливу оду могла зруйнувати сконструйований автором «класово забарвлений» образ, тож він оминув її увагою, підтверджуючи тезу, що в культурній пам'яті епохи забування відіграє не менш важливу роль, аніж запам'ятовування.

Ключове місце в інтертекстуальному полі роману «Видно шляхи полтавській» посідає бурлескно-травестійна поема «Енеїда». Найперше, це зумовлене її винятковою роллю в історії української літератури як твору, що розмежовував дві епохи. Однак це не єдиний мотив, до нього варто додати ще два. І. Котляревський працював над своїм архівом близько тридцяти років, тож у Б. Левіна були формальні підстави згадувати його у всіх розділах роману, натомість «Наталка Полтавка» й «Москаль-чарівник» найчастіше фігурують у книзі четвертій «Театр». Їхня присутність у перших трьох частинах була б недоречною й нелогічною. Найчастотніше застосовуваною формою інтертекстуальності в романі Б. Левіна є *алюзії*. Ці інтертекстуальні вклучення можна поділити на три групи.

1) *Згадки про твори* І. Котляревського, які зринають у романі для окреслення важливих віх історії їх написання й видання, особливостей читацької рецепції. Прикметно, що, коли йдеться про перший драматичний твір класика української літератури, письменник застосовує усічену форму заголовка-антропоніма: «А поки що – «Полтавка». Ось вона – в синій теці на краєчку стола під серветкою» [5, с. 575]). Цей факт потребує додаткового коментаря. Сучасний читач знає цей твір під назвою «Наталка Полтавка», однак на титульному аркуші рукопису був зазначений заголовок «Полтавка». У листах до різних адресатів І. Котляревський називав свій твір по-різному. Полтавському поліцеймейстеру І. Манжосу драматург скаржився, що І. Штейн використовує «*Полтавку*» без його згоди й дозволу [8, с. 51]. І. Лисенкову повідомляв, що оперу «*Наталка*» він вже віддав у друкарню [8, с. 72]. Ще одна епістола містила вказівку, що І. Котляревський доручив свої «малоросійські опери» «*Наталка Полтавка*» і «Москаль-чарівник» для публікації титулярному раднику Ізмаїлу Івановичу Срезневському [8, с. 70]. У наступних виданнях твору, а також у літературній критиці й літературознавстві закріпилася назва «Наталка Полтавка». Ця, здавалося б, незначна деталь підкреслює ретельну підготовку Б. Левіна до написання біографічного роману. Друга п'єса І. Котляревського

«Москаль-чарівник» згадується в романі лише разом із «Наталкою Полтавкою», це підкреслює її вторинність, менш помітну роль у літературному процесі XIX ст.

2) *Персональні алюзії*: згадки про *Енея* («Інколи здавалось: Еней – це він сам» [5, с. 89]), *Юнону* («Юнона схожа швидше на відому в Полтаві купчиху» [5, с. 48]), *Зевса* («Томара пив, їв, не звертаючи уваги на вчителя. «Чисто тобі бог Зевс за олімпійською трапезою»» [5, с. 76]), *Дідону* («летить у танці з Дідоною» [5, с. 89]), *Лавінію* й *Амату* («Сусіди Голубовича в Лавінії впізнавали відому в окрузі чепуруху і любительку романів Марію Томару, в Аматі – її тітку Аглаю» [5, с. 91]). У книзі четвертій «Театр» виявлені згадки про *Наталку* («Хвилюєшся? Не за себе – за неї, Наталку. Чи зрозуміють її?» [5, с. 602]), *Возного* («Ваш Возний – не для мене приклад» [5, с. 640]), *Терпилиху* («Батько її натерпівся бідолага на своєму віку чимало, більше ніж досить, то, може, і прізвище йому таке дати – Терпило? А мати, отже, – Терпилиха» [5, с. 556–557]).

3) *Сюжетні алюзії*, застосовані для відображення роботи І. Котляревського над своїми творами, наприклад: «Вже десятий день сушив голову над сценою сварки Венери і Юнони на прийомі у самого пана Зевса; як знайти вірний тон» [5, с. 440]. У біографічних творах про письменників недостатньо змоделювати загальну біографічну канву, у той чи інший спосіб автор повинен акцентувати увагу читачів на творчому доробку героя. Найефективнішим прийомом у цьому випадку є саме застосування алюзій.

На особливу увагу заслуговують *цитати* з «Енеїди», оскільки вони є семантично місткішими й наочніше демонструють принципи добору Б. Левіним інтертекстом із прототексту. В інтертекстуальне поле роману інтегровані три розгорнуті цитати з «Енеїди». По-перше, романіст двічі цитує перші рядки поеми: «Не забути теплого осіннього вечора десь поблизу Майорщини. Сидячи біля багаття, що його розпалив передбачливий Лука, Іван записав нав'язні не знати звідки два рядки: *Еней був парубок моторний / І хлопець хоть куди козак*» [5, с. 47]. І далі: «Написавши, читав сам собі, неголосно, щоб перевірити, як звучить слово, рядок, уся строфа. *Еней був парубок моторний / І хлопець хоть куди козак... / Удавсь на всеє зле проворний, / Завзятіший од всіх бурлак...*» [5, с. 48]. Чим зумовлена увага до цієї інтертекстеми? Можна припустити, що Б. Левін керувався двома мотивами: 1) так він привертая увагу читачів до моменту, коли його персонаж почав працювати над поемою, 2) інший чинник –

упізнаваність цих рядків, які стали своєрідною «візитівкою» поеми й усієї творчості класика.

По-друге, у романі зацитовані кілька фрагментів «Енеїди», у яких зображені сцени бенкетування троянців. Б. Левін, як прихильник зв'язку літератури з життям, уявляє творчий процес як безпосередню реакцію письменника на певні життєві подразники, які в адаптованій формі переносяться у твір. Так, спостереження за хвацьким танцем Герасима Свербиуса на сільських вечорницях формує в уяві І. Котляревського аналогічну сцену – танець Енея: «Я неодмінно напишу тут так: *«І не до солі примовлявши, садив крутенько гайдука»»* [5, с. 66]. Сцени бенкетів Енея і троянців із музикою, танцями, співами, алкогольними й гастрономічними надмірностями – неодмінна складова перших трьох пісень «Енеїди», тож їх віддзеркалення в романі Б. Левіна видається доречним і закономірним. Однак це не одноразова акція і не випадковість.

Моделюючи сцену зустрічі І. Котляревського з Марією Голубович, автор вдруге описує картину народних гулянь і її віддзеркалення в «Енеїді»: *«Бандура горлиці брэнчала, / Сопілка зуба затинала, / А дудка грала на балках; / Санжарівки на скрипці грали, / Кругом дівчата танцювали / В дрібушках, чоботях, свитках...* Прочитавши вірші, Іван повторив їх ще раз» [5, с. 101]. Повторення прийому свідчить про його важливість. Б. Левіну як речнику імперської (російської) культурної політики, вочевидь, імпонував узагальнений образ козаків-українців як гультяїв, які танцюють, співають, влаштовують бійки, є апологетами пияцтва й вільного кохання. Згадує Б. Левін і гумористичну характеристику І. Котляревським олімпійців, що підтекстово натякає на «сильних цього світу»: «Ось хто його «боги»! І не випадково Еол каже про своїх помічників так недвозначно. Борей перепився, Нот з весілля не вернувся. Зефір – «пропащий негідник» – з дівчатами заженився, а Евр в поденщики подався» [5, с. 49]. Акцентуючи увагу на таких фрагментах прототексту, романіст цілковито ігнорує еволюцію Енея, на якій акцентує, зокрема, Є. Нахлік: «З четвертої частини української «Енеїди» (її другої половини) починається епічне звеличення Енея» [7, с. 191]. Б. Левін не хоче помічати, що сміх «Енеїди» – це не просто пусті веселощі, що в поемі, за слухним спостереженням Ю. Коваліва, «центральне місце посідає потужний сміх воїна, часто на екзистенційній межі життя та смерті, – воїна, який, тримаючи при собі зброю, наділений рисами лицарського етосу, завжди вміє захистити свою людську

й громадську честь» [3, с. 85]. Для романіста «Енеїда» – звичайна сміховина, бавлячись якою І. Котляревський настільки захоплюється, що залишає цитати з тексту навіть у зошиті з домашніми завданнями його учнів. На думку М. Мінського, «всі слабкі сторони пародії Осипова – безцільна сміховина, грубість виразів і взаємин – збережені Котляревським, але у нього вони виправдовуються історичною необхідністю. Котляревський будь-що мусив смішити своїх читачів, – без цього не було б приводу писати малоросійською мовою і про мужичий побут. (...) А що він у глибині душі не дивився на свою «Енеїду» як на жарт, підтверджує його ставлення до неї. Ніхто не присвячує жартові кращих років молодості, не вважає його завданням свого життя» [2, с. 242–243].

Третій цитатний комплекс з «Енеїди» фігурує в романі Б. Левіна у сцені спорядження І. Котляревським 5-го козачого полку для боротьби з наполеонівськими військами. У цьому фрагменті знову застосований прийом міметичного паралелізму – І. Котляревський спостерігає за приготуваннями й зауважені деталі переносить в «Енеїду», надаючи зображеному бурлескного звучання: «*Соснові копистки стругали / І до боків поначіпляли / На валяних віршовочках; / Із лик плетені козубеньки, / З якими ходять по опеньки, / Були, мов торби, на плечах. / Як амуницю спорядили / І насушили сухарів; / На сало кабанів набили, / Взяли подимне од дворів...* Ось так – «подимне»! Беруть податок за димар (це ж придумати треба!), а казенні гроші – собі...» [5, с. 146]. Б. Левін охоче цитує великі фрагменти прототексту, аби ще більше увиразнити ідіотизм казенної муштри в царській армії. У зацитованому фрагменті яскраво виявляється ще один ключовий код роману – «класовий», який змушував автора ліпити з І. Котляревського героя-протестанта, який хоч і не бунтує відкрито, але всіляко критикує й засуджує царизм і панську сваволю. Як бачимо, добираючи цитатний матеріал з «Енеїди», письменник ігнорує усе, пов'язане з національними почуттями українців.

Доволі виразно ця тенденція виявляється і в цитатах із драми «Наталка Полтавка». Усього в романі зафіксовано шість інтертекстом із цього прототексту, причому чотири з них пов'язані з піснею випадкового перехожого, яку І. Котляревський делегував виборному Макогоненку. Перша цитата звично для Б. Левіна пов'язана з життєвою ситуацією, яка стала матеріалом для «Наталки Полтавки»: «... він підійшов ближче і Котляревський почув і саму пісню, і слова її: *Дід рудий, баба руда, / Батько рудий,*

тітка руда...» [5, с. 543]. Згодом І. Котляревський наспівує цю ж пісню в театрі, дивуючи акторів, втретє її співає Щепкін, вчетверте вона звучить у день прем'єри: «Це був справжній виборний, подібний до багатьох інших, яких можна було зустріти чи не в кожному селі губернії. Все в ньому було достовірне: і хода, і костур, і шапка, і манера триматись, і пісня. Остання покорила усіх, дехто вже підспівував старому, повторював за ним *«дід рудий, баба руда, батько рудий, мати руда, дядько рудий, тітка руда...»*» [5, с. 605–606]. На відміну від «Енеїди», «Наталка Полтавка» не є бурлескним твором, сміх не відіграє в ній таку принципову роль, однак романіст, осмислено чи ні, обирає для цитування слова жартівливої пісні, сконструйованої з повторюваних реплік без будь-якої глибшої думки. Завдяки такому добору цитат творчість І. Котляревського презентується як «малоросійська» сміховинка, а українці – як примітивні «малороси», життєве призначення яких обмежується бенкетами, танцями й жартами.

Підтвердженням цієї тези є згадка про пісню Возного (сатиричну переробку «Пісні 10-ї» Г. Сковороди): «Зал захлинявся сміхом від кожного слова і репліки, добре розумів, про що йде мова, коли возний співав *«Кожному городу нрав і права»*» [5, с. 606]. Сміхову стихію посилює колаж із точкових цитат, які відтворюють поширені у пісні Возного «От юних літ не знав я любові» канцеляризми: «Перегорнув кілька аркушів, дійшов до яви – возний з Наталкою. Ще раз перечитав арію возного. Що ж це? Так поспішав, що замість *«возження в крові»* написав *«возжеланія»*. І ось знову: треба *«жадний волк младую ягницю»*, а написано: *«жадовий волк...»*. Ще кілька помилок знайшов, так дійшов і до яви з виборним, і там теж помилка: замість *«кабака піднесла»*, написалось чомусь – *«кабана»*» [5, с. 557]. Комічність цього інтертекстуального включення посилюється тим, що ці звороти застосовані в епізоді зізнання Возного в коханні.

Цей епізод із мовними помилками, яких І. Котляревський припустився в тексті, виразно перегукується з іншим фрагментом роману – сценою зустрічі українського письменника з І. Криловим, який «...розпитував, як живеться Івану Петровичу в столиці, чи добре беруть «Енеїду» у книгарнях, він особисто прочитав її двічі і збирається читати ще раз. Чому? *«Шукаю, мосьпане, огріхи, а замість оних, з кожним разом відкриваю в ній незмінне щось нове»*» [5, с. 238]. Якщо в першій ситуації йшлося про невинні описки, яких може припуститися кожен автор, то в другому епізоді помітне зверхне

ставлення, зумовлене впливом колоніального дискурсу. Для російського байкаря твір українською мовою – щось дивовижне, екзотичне, на кшталт примітивного мистецтва тубільних народів. Тож він, щиро переконаний у вищості російської культури, не може припустити, що українською можна написати справді вартісний твір. Остання цитата з «Наталки Полтавки», зафіксована в романі Б. Левіна, – це слова Терпилихи, делеговані у творі І. Котляревського матері Марусі Сивокінь: «*Будь слухняною, дочко, пожалій мою старість...*» [5, с. 561]. Обраний автором художній прийом можна назвати подвійною переадресацією – через посередництво драми відбувається відсилка до репліки вигаданої героїні, яку письменник позиціонує як запозичений з «народного життя» матеріал для літературної творчості.

Поширеною формою інтертекстуальності в романі Б. Левіна є також *перифраз*. І. Котляревського автор послідовно маркує як автора «Енеїди» (напр., «живе в Полтаві і автор пречудової «Енеїди»» [5, с. 476]). Для порівняння, «Наталка Полтавка» в перифрастичних формулах фігурує лише один раз («Щось подібне діялось і з автором «Полтавки»» [5, с. 584]) і ще двічі І. Котляревський згадує його як автора двох хрестоматійних творів («Мабуть, слід починати з того, що майор – автор «Енеїди» й опери «Полтавка»» [5, с. 653]). Завдяки перифразам Б. Левін акцентує увагу на творчій складовій життя свого героя.

Епізодично Б. Левін застосовує у романі «Видно шляхи полтавській» й інші форми інтертекстуальності. *Паратекстуальність*: заголовок роману «Видно шляхи Полтавській», з одного боку, «прив'язує» твір до чітко визначеної локації – малої батьківщини І. Котляревського і водночас міста, з яким пов'язана значна частина життя самого Б. Левіна; з другого, переадресовує компетентного читача до «Наталки Полтавки»; цей варіант заголовку видається більш доречним, ніж «Веселий мудрець». *Автоінтертекстуальність*: у текстову тканину роману Б. Левін включив оповідання «Вечори «вченої республіки»», написане 1969 р. й включене до збірки «Вінок І. Котляревському». Його назва в остаточному варіанті була усічена – «Вчена республіка». При перенесенні прототексту в текстову структуру тексту-реципієнта письменник дещо виправив, відредагував, розширив деякі епізоди, зберігши при цьому ключові події й ідеї. *Гіперінтертекстуальність*: найвиразніше цей засіб застосований у книзі четвертій – «Театр». Пересічні читачі завдяки шкільній про-

грамі мають уявлення про «Енеїду» й «Наталку Полтавку», натомість водевіль «Москаль-чарівник» невідомий ширшій публіці. З огляду на це Б. Левін наводить коротку характеристику прототексту. Для створення цілісного образу І. Котляревського письменник застосовує інтертекстами не лише з його художніх творів, а й із двох листів до князя Я. Лобанова-Ростовського, датованих, відповідно, 12 і 27 серпня 1812 р. Завдяки цим розгорнутим цитатам у романі лунає «живий голос» класика, увиразнюються обставини, пов'язані з формуванням п'ятого козачого полку.

Висновки і перспективи. Стаття присвячена дослідженню інтертекстем із творів І. Котляревського в романі Б. Левіна «Видно шляхи полтавській». З'ясовано, що авторський суб'єктивізм у доборі інтертекстем для біографічного роману виявляється на двох рівнях: 1) вибір прототекстів; 2) добір конкретних інтертекстем, які мають бути інтегровані в інтертекстуальне поле твору для моделювання цілісної концепції особистості. У романі Б. Левіна зафіксовані покликання на три ключові твори І. Котляревського – поему «Енеїда», драму «Наталка Полтавка» й водевіль «Москаль-чарівник». «Пісню на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну» романіст проігнорував, адже згадка про неї могла зруйнувати сконструйований автором «класово забарвлений» образ головного героя. Ключову роль в інтертекстуальному полі роману відіграє бурлескно-травестійна поема «Енеїда». Це зумовлене її винятковою роллю в історії української літератури як твору, що розмежовує дві епохи, а також тим, що на цим твором І. Котляревський працював близько тридцяти років, тож у Б. Левіна були формальні підстави згадувати його у всіх розділах роману, натомість «Наталка Полтавка» й «Москаль-чарівник» найчастіше фігурують у четвертій книзі – «Театр».

У результаті проведеного дослідження було з'ясовано, що у творі Б. Левіна застосовані чотири типи інтертекстуальності (за класифікацією Ж. Женетта): власне інтертекстуальність, паратекстуальність, автоінтертекстуальність та гіперінтертекстуальність. Найчастіше в романі застосовуються алюзії (згадки про твори І. Котляревського, їх персонажів і сюжетні деталі) для окреслення важливих віх історії їх написання й видання, особливостей читацької рецепції. В інтертекстуальне поле роману Б. Левіна інтегровані три розгорнуті цитати з «Енеїди». Перша строфа прототексту покликана привернути увагу читачів до того моменту, коли І. Котляревський

почав працювати над поемою. Фрагменти з «Енеїди», у яких зображені сцени бенкетування троянців і спорядження їх на війну з рутульцями, доводять, що письменник свідомо віддає перевагу бурлеску, сміховій стихії прототексту, ігноруючи його патріотичні інтенції й еволюцію титульного героя. Чотириразовий повтор у романі пісні Виборного («Дід рудий, баба руда») презентує творчість І. Котляревського як «малоросійську» сміховинку, а українців – як примітивних «малоросів», життя яких обмежується бенкетами, танцями й жартами.

Епізодично Б. Левін застосовує й інші форми інтертекстуальності: перифрази (акцентують увагу на творчій складовій життя головного героя); інтертекстуальний заголовок («прив'язує» роман до чітко визначеної локації, а водночас переадресовує до «Наталки Полтавки»); автоінтертекстуальність (включення в текстову тканину роману раніше написаного оповідання «Вечори «вченої

республіки»)), гіперінтертекстуальність (зادля характеристики водевілю «Москаль-чарівник», менш відомого ширшій публіці). Для створення цілісного образу І. Котляревського письменник застосовує також інтертекстеми з двох листів до князя Я. Лобанова-Ростовського, завдяки цьому в романі лунає «живий голос» класика, увиразнюються обставини, пов'язані з формуванням п'ятого козачого полку в м. Горошин.

Предметом осмислення в наступних дослідженнях можуть стати: 1) загальна характеристика інтертекстуального поля роману у зв'язку з проблематикою культурного колоніалізму в СРСР; 2) моделювання «житійного інтертексту» в романі Б. Левіна (принципи, прийоми, особливості інтеграції біографічного матеріалу в текст роману, стратегії застосування вимислу/домислу); 3) аналіз особливостей застосування різних типів інтертекстуальності, що дозволить увиразнити уявлення про особливості ідіостилю Б. Левіна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вінок Івану Петровичу Котляревському. Харків: Прапор, 1969. 124 с.
2. Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях / упоряд. А. Залашко. Київ: Дніпро, 1969. 632 с.
3. Ковалів Ю. Іван Котляревський: феномен чи канон. *Рідний край*: альманах Полтав. нац. пед. ун-ту. Полтава, 2019. № 2 (41). С. 83–86.
4. Корнійчук Т. Життєпис І. Котляревського в романі Б. Левіна «Веселий мудрець». *Питання літературознавства*: наук. зб. Чернівці: ЧНУ, 2014. Вип. 89. С. 278–285.
5. Левін Б. Видно шляхи полтавські: Роман (про І.П. Котляревського). Київ: Дніпро, 1984. 677 с.
6. Марінеско В. Літературна біографія як жанрова модель: особливості еволюції, атрибутивні та модусні ознаки. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Філологія. Літературознавство*. 2012. Т. 193, Вип. 181. С. 59-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2012_193_181_14.
7. Нахлік Є. Перелицьований світ Івана Котляревського: текст – інтертекст – контекст. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. 543 с.
8. Ротач П. Іван Котляревський у листуванні. Опішне: Вид-во Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному «Українське Народознавство», 1994. 312 с.
9. Савенко І. Структурні особливості сюжетно-композиційної організації сучасного біографічного роману. *Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка: Філологічні науки*. 2008. Вип. 1 (139). С. 195–204.
10. Сарапін В. Жанрово-стильові особливості «Пісні на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну» Івана Котляревського. *Література та культура Полісся*. 2009. Вип. 52. С. 42–55. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkp_2009_52_7.